

Držte se napravo od řeky! aneb Biologická a kulturní podstata archaických společností

Člověk je nejen biologickým druhem, ale zároveň neoddělitelnou součástí umělého světa kultury. Tuto doménu lidé stvořili, aby jim umožnila překonat nástrahy prostředí, v němž žijí. Bylo by ovšem velkou chybou domnívat se, že kultura tvoří pouhý objekt lidského světa. Je určitě i aktivním hráčem na scéně historických osudů lidských společenství, o čemž si dnes málokdo dovolí pochybovat. I takový pohled je však pořád daleko od skutečnosti, protože kultura představuje současně s biologickou podstatou člověka základní rozhraní, skrze něž vnímáme svět. Vzájemné propojení obou sfér je současně důležitým předpokladem porozumění konkrétnímu i obecnému lidskému konání studovanému i v perspektivě přírodovědného periodika, jakým je Živa.

Globální stírání kulturních rozdílů mezi příslušníky odlišných etnických a kulturních skupin je pro nás aktuálně prožívající skutečností. I když z toho určitě nelze usuzovat, že by někdy došlo k absolutnímu setření rozdílů mezi geograficky, environmentálně, ekonomicky a historicky odlišnými společnostmi, leží hluboko v našem povědomí nevyřčený předpoklad univerzální srovnatelnosti lidských kulturních vzorců. Právě tento předsudek musíme být připraveni pominout, když se zabýváme kulturami vzdálených lidských společenství a popisujeme je. Přitom vzdálenosti nemáme na mysli jen geografickou osu, ale také souřadnice historické. Platí-li, že čím dále od domova po Zemi putujeme, tím více se od nás pravděpodobně budou místní obyvatelé kulturně lišit, lze tento princip použít i pro chronologickou vzdálenost. A lidé žijící ve vzdálené minulosti se od nás zřejmě lišili opravdu zásadně. Možná s námi dokonce sdíleli mnohem méně, než jsme ochotni připustit.

Imaginace světa dávných archaických společností je doménou archeologie neboli oboru, který se specializuje na poznávání lidské minulosti na základě materiálních pozůstatků. Definice, zahrnující však důležitou skutečnost: poznatky archeologie nejsou založeny na informacích v zapsaných textech, ale vycházejí z věcí, které po sobě lidé zanechali. Věci, k nimž patří trosky staveb, rozbité keramické nádoby nebo kosti z masité potraviny, však musíme zasadit do kulturního rámce. Bez něho nelze správně porozumět původní funkci takových objektů a současně se přiblížit porozumění charakteru zaniklých lidských společností.

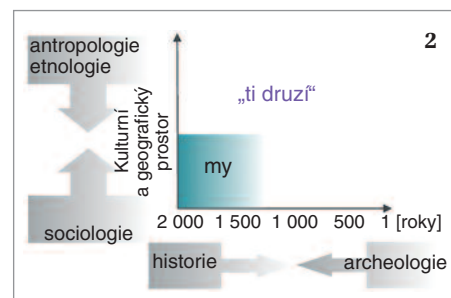
Historii přirozeně odvozujeme retrospektivně a s ohledem na to do ní zasazujeme realie shodné, anebo podobné s naším světem západní civilizace. To jistě souvisí s přirozenou potřebou ukotvit neznámé

pomocí kulturních elementů, které považujeme za stabilní, a tím i univerzálně platné. Jak chybný může být takový předpoklad, ukazuje právě druhý, geografický rozměr srovnávání. Stačí se vydat za pomyslný horizont Západu, abychom pochopili, že z hlediska základních parametrů neexistujeme my, ale také „ti druzí“, jejichž svět se absolutně liší, takže k jeho poznávání nám nestačí běžná zkušenost. Na tuto skutečnost přišli postupně cestovatelé, objevitelé a dobrodruzi, jejichž poznatky přetavila do podoby syntetického vědění etnologie nebo také kulturní antropologie.

V povědomí fatální odlišnosti současné západní civilizace a světů ležících geograficky a chronologicky mimo ni mají výhodu země, jejichž příslušníci se světy „těch druhých“ přicházeli historicky do kontaktu. Patří k nim např. dřívější koloniální velmoci a také státy, které na místech bývalých kolonií vyrostly. Znalostní spektrum kulturních odlišností je zde také pevně spojeno s příběhy, jež se do povědomí veřejnosti dostaly prostřednictvím ve své době medializovaných kauz. Události, o nichž víme, že je prožili naši, občané stejného státu, obyvatelé stejného města, mají pro vytváření společenského vědění mnohdy větší význam než vědecké publikace.

Příběh umělce, etnografa a kanibala

V r. 1955 získal newyorský umělec Tobias Schneebaum (1922–2005) stipendium Fulbrightovy nadace a odjel (autostopem) do Peru. Doufal, že mu incké památky pomohou nalézt inspiraci pro jeho malířskou tvorbu. I když ho místa odkazující na zaniklou jihoamerickou civilizaci uchvátily, nebyla dostatečným zdrojem podnětů. Zkusil proto hledat u současných domorodců na pomezí deštného pralesa v kraji Madre de Dios. Protože ani tady, na hranici civilizace, dotek Múzy nepřicházel,

1 Podoba krajiny, kde se v 50. letech 20. stol. odehrál příběh Tobiasa Schneebauma popsáný v textu. Národní park Manu, Peru (2009). Foto C. Spruit,

s laskavým svolením autora
2 Vymezení nás a „těch druhých“, jak si ho můžeme představit v rozmezí několika vědeckých disciplín. Konkrétní geografické a zvláště chronologické odlišení obou světů je však regionálně specifické. Pokud bychom chtěli takovou hranici vymežit pro zemi, kde žijeme, záleželo by, k čemu budeme jinakost/totožnost vztahovat. Od vrcholného středověku snad můžeme uvažovat o základní srovnatelnosti, ale celkový kulturní rámec jsme s našimi předky začali sdílet až s průmyslovou revolucí. Orig. P. Květina

rozhodl se jít dál a vstoupit do neznámého světa divočiny. Od místních obyvatel získal informaci, že když se bude držet napravo od řeky, dojde podél ní k malé katolické misi v džungli. Beze zbraně a znalosti prostředí se tam Tobias vydal a misi po 9 dnech opravdu našel.

Žila zde skupina indiánů pod duchovním vedením otce Moiseise. Spíše než na nespoutaný svět duší zde však narazil na rezignaci a potlačovanou přirozenost. Osud mu však nabídl východisko – příchod starého zbídačeného domorodce, který se vynořil z pralesa. Vyprávěl, že zatímco byl na sběru léčivých bylin, přepadli jeho

osadu útočníci z divokého kmene Amara-
kaire, všechny muže nemilosrdně zabili
a část žen a dětí odvedli. Chronicky exist-
enciálně vykořeněný Američan si té noci
uvědomil, že ho blízkost lidí takové syro-
vé ryzí přirozenosti přitahuje. Znovu si
proto sbalil batoh a vyrazil dál podél řeky.

Po čtyřech dnech cesty spatřil na břehu skupinu asi 15 mužů, jejichž nahá těla byla výrazně dekorována jasně červenou a černou barvou. První setkání proběhlo trochu bizarním způsobem, protože domorodci se k němu vrhli a s entuziasmem se ho dotýkali, svlékali ho, olizovali, bušili a štípali. Muži si pohrávali s jeho varlaty a penisem, porovnávali je s vlastními. Večer skončil nahý a pomalovaný ve vzájemně propleteném klubku domorodých mužů, a když se ráno probudil, cítil, že ho přijali do své komunity. Dali mu jméno Habe.

Společnost, jíž se stal součástí, ekonomicky závisela na sběru a lovu. Vzhledem k nabídce, kterou jim přírodní prostředí deštného pralesa a blízké řeky nabízelo, nebyla starost o obživu nijak zvlášť stresující. Vesnici tvořil jen jeden dlouhý dům na mýtině uprostřed pralesa. Stavba byla asi 30 m dlouhá, 6 m široká a necelé 4 m vysoká. Interiér naplňoval kouř z několika ohňů a vnitřní prostor členily nízké příčky z větví, které vytvářely jakési kóje. Tobias obýval jednu z nich, spolu s pěti dalšími muži. Brzy zjistil, že všechny oddělené prostory slouží jen mužům, ženy s dětmi žijí a spí ve střední části domu. Právě vzájemné oddělení mužského a ženského světa se ukázalo být symptomatickým jevem společnosti Amaraire. V pojmosloví antropoložky Ruth Benedictové bychom řekli, že šlo o majoritní rys jejich kultury. Muži spolu trávili většinu času, a to jak během denních aktivit, tak v noci, kdy společně usínali v objetí. Jejich vztah byl často milenecký v tělesném smyslu, ale stejně intenzivní byla i citová vazba. Američan se mezi divokými lovci cítil poprvé v životě skutečně šťastný, byl totiž homosexuál, kterému tehdejší neliberální prostředí Západu stavělo do života těžko překonatelné překážky. Sblížil se s několika domorodci jménem Michii, Darinimbiak, Reindude, Baaldore a Ihuene. Ti ho spolu s dalšími muži vzali jednoho dne na loveckou výpravu. Šli dlouho, aby se pak zastavili na malém prostranství uprostřed vlhkého porostu. „Utvořili jsme kruh kolem našich zbraní a drželi se kolem ramen tak blízko sebe, že se boky dotýkaly a my se pohupovali sem a tam a nakláněli hlavy na obě strany. Všichni mručeli tichým hlasem. Potom Michii vystoupil z kruhu a začal si třít penis, až dosáhl erekce. Přistoupil k muži vedle mne a vzájemně se dotkli konci svých penisů. Michii se pak pohyboval proti směru hodinových ručiček od jednoho muže ke druhému a zatlačil vždy svým penisem na jejich. Znovu jsme všichni šeptem vrčeli.“ (Schneebaum 1969, str. 101–102; kráceno a upraveno). Tobias nechápal, co ceremonie znamená. Myslel si, že jde o lovecký rituál, mýlil se. Chvilí poté, co se znovu vydali na pochod, ucítil ve vzduchu kouř a jakmile se přiblížili na dohled shluku chýší, rozdělili se muži do skupin a každá vyrazila k jednomu z domů. Vzduch prořízl jekot.

3 Skupina lovců lebek z oblasti horní Amazonie. Ze sbírky F. G. Carpentera (1855–1924), Knihovna kongresu Spojených států amerických

Jako v mrákotách se Tobias pohyboval se skupinou svých spolunocležníků (a zřejmě i milenců), kteří se proměnili v bestie. Šípky používali jako kopí, která vráželi do těl obětí a kamennými sekerami drtili hlavy. Zdálo se, že běsnění trvalo jen krátkou chvíli, po níž si třesoucí se mladý Američan uvědomil, že zírá do mrtvých očí cizího muže. Šest jiných obětí leželo opodál a další uvnitř chýší. Ženy se krčily v rohu osady, kvílely strachem a k prsům si tiskly děti. Nikdo z útočníků zraněn nebyl, Michii a ostatní se divoce smáli. Těla obětí byla rozčtvrcena, torza a končetiny přivázány ke kůlům, utaté hlavy zahozeny. Vnitřnosti byly očištěny a zabaleny do listů. Amaraire vybrali několik žen a dětí, které se bez viditelného odporu přidaly k útočníkům na cestu domů. Tam se v noci muži shromáždili k slavnosti, tančili, konzumovali těla zabitých a měli spolu sex.

Tobias Schneebaum, který se toho dne stal kanibalem, zůstal s Amaraire 7 měsíců. Po návratu na misi zjistil, že pomocník misionáře Manolo také odešel do pralesa a strávil nějaký čas v domorodé vesnici, kde nakonec našel smrt během přepadu podobného tomu, jehož byl Tobias aktérem. Tato událost spolu se smrtí jednoho z jeho Amaraire milenců přivedly Američana zpět do civilizace. V New Yorku o svých zážitcích napsal knihu, která vyvolala mimořádnou odezvu – budí řečeno, že převážně negativní. Veřejnost se pohoršovala nad otevřeností jeho zpovědi a odborníci jím uváděné realie zpochybňovali. Schneebaum, který později vystudoval etnologii, byl osočován z neetického chování, protože výzkumník se subjekty

svého studia přece nesmí souložit ani je pojídat! Nakonec však v antropologických kruzích převládlo spíše přesvědčení, že si příběh vymyslel a zájem o něj vyprchal.

V r. 2000 však 45 let stará historie opět vystoupila na výsluní – i když spíše jen odborné veřejnosti a mimo střeoevropský prostor. Dva filmaři dostali totiž jednoduchý nápad: co se stane, když vezmeme Schneebauma do míst, kde se údajně vše odehrálo? Potvrdí někdo jeho příběh? Sám velmi starý Schneebaum s plánem souhlasil (Keep the River on Your Right: A Modern Cannibal Tale, 2000). Filmovému štábu se v Peru podařilo nalézt řeku a lokalizovat místo, kde stávala misie, nyní opuštěná a pohlčená pralesem. Těžší to bylo s nalezením kmene Amaraire, který nikdo neznal, ani se na něj nepamatoval. Nakonec však v osadě San José de Karene objevili původní autentickou skupinu domorodců. Ukázalo se, že „Amaraire“ bylo urážlivým pojmenováním této populace ze strany jejich sousedů – znamená zločinci – a že oni sami sebe označují jako Harakambut. Také se vysvětlilo, že Habe nebylo Tobiasovo indiánské jméno, protože to znamená „pojď sem“. Podstatné však bylo, že nejstarší z příslušníků skupiny Schneebaum poznali a potvrdili většinu jeho příběhu. I když ke kontroverzní scéně s přepadením vesnice a kanibalismem jen neochotně poznamenali, že se to stalo dávno, že si tu dobu už nechťejí pamatovat.

Tento příběh pro nás může být mementem, že váhy kulturní relativity se při srovnávání hodně odlišných kultur mohou opravdu mimořádně vychýlit. Měli bychom mít na paměti, že archaické populace geograficky nebo časově vzdálené se od nás nelišily jen technologicky, ale také (a možná především) v řadě dalších parametrů. Z hlediska obecné poznávacích matric, pravidel chování, sociálního uspořádání a dalších nemateriálních vzorců lidských kultur představuje svět předindustriálních společností velmi bohatý referenční rejstřík. V oborovém prostředí střeoevropských věd o člověku bohužel neexistuje tradice tuto srovnávací rovinu standardně využívat. Ve světovém měřítku se přitom právě z takových myšlenkových konceptů zrodily názorové proudy nebo školy, které akcentovaly odlišné principy studia jiných kultur. Do archeologie tyto myšlenky pronikaly také, i když úrodnou půdu nacházely spíše v zámořském anglofonním světě (v Americe bylo mnohem příznivější podmínky pro vytváření teoretických koncepcí včetně kontaktu s příbuznými přírodovědnými obory). K nám dorazily vlny nového (new archaeology) a ještě novějšího (post-processual archaeology) myšlení s plnou silou na počátku 90. let. Jako kdyby se však zdálo, že bez odpovídajícího etnologického vzdělání a společenské zkušenosti nejsou badatelé studující naši nejstarší minulost na strukturální změny ve své disciplíně připraveni. Postrádají zkušenosti, třeba právě tu, že čas od času stojí za to držet se napravo od řeky.

Použitá literatura uvedena na webové stránce Živý.